

Күнделік. 1972-1991 жылдар

Жетпіс екінші жыл

01.01.72

Ұдайы ойды серік ету, ұдайы ой құшағында болу қиын ғой. Қазақ оны «ойжадылық» дейді. Алайда, өмір болған соң, ой шеңгелінен тысқары болу да оңай емес.

Ой да бір іштің шері ғой. Айтсаң шерің тарқап қалады. Сондықтан да күнделікті ой иірімдерін «Ойтолғақ» деп атадым да, орайлы сәтте қағазға түсіріп отыруды ниет еттім. Өзге үшін емес, өзім үшін. Әрине, өзге көз түсіп, өзге ой ортақтасар күн туса, оның да өкініші бола қоймас. «Бір-бір сомды алмасқаннан екі жаққа да келер пайда жоқ, бір-бір ойды алмасса екі жақ та еселеп толысады» деп келетін сөз бар еді ғой.

* * *

Өзім туралы бір ауыз сөз. Мен 1942 жылы Қарағанды облысындағы Жаңаарқа ауданының «Атасу» ұжымшарында (қазіргі Байдалы би ауылы) дүниеге келіппін. Әкем Слан мен туған түннің шілдеханасында болып, ертеңіне соғысқа аттаныпты. Содан көп кешікпей қара қағаз келсе керек. 17-18 жасында жесір қалған шешемді әмеңгерлік жолымен соғыстан жеңіл жараланып қайтқан бір ағайынға қосып, мені әкемнің туған ағасы Аманбек өз тәрбиесіне алыпты...

Адамның адам болуы үшін өскен ортасының әсерін ешбір тәрбиемен теңестіруге болмас. Бұл орайда тағдырыма мың да бір шүкірлік етемін. Менің балалық шағымда біздің ауылдың болмыс-бітімі (салты, дәстүрі, діні, ұлттық ойын-тойы, саятшылығы, көшпелі өмір салты...) әлі дәстүрлі қалпында болатын. 20-30-жылдардың тарихи нәубеті әбден титықтатқан ел, мемлекет тарапынан қамқорлықтан жұрдай болған ел амалсыз көшпелі өмір салтынан пана тапқандай еді. Әлі есімде, мен төртінші оқитын жылы ұжымшарға алғашқы машинаның келгені...

Орта мектепті 1959 жылы бітірдім. Бітірісімен комсомолдық жолдама алып, табаны күректей екі жыл қой жайдым. Кәдуілгідей, қыс болса боранында қоймен бірге ығып, жаз болса тасқорығын жасап, көмбесін пісіріп, айлап-апталап қоймен бірге өріс қуалап кеткен кездер болды.

Келісімді екі жыл өткен соң Алматыға оқу іздеп аңсап барып, түсе алмай қайттым. Ауылға келген соң жастық көңіл қой соңын қаламай, жылқышы болдым. Ақ қар, көк мұзда қостап жылқы жайдық. Жылқышылардың

қосағасы шұбыртпалы Ағыбай батырдың шөбересі болып келетін Тарғын дейтін ақсақал еді. Ғибраты мол, ғажайып қарт болатын.

Сөйтіп жүріп, көп армандаған ҚазМУ-дің журналистика факультетіне түстім-ау. Бұл оқудың арасында міндетті әскерге барып қайттым. 1968 жылы ҚазМУ-ді бітіріп, «Лениншіл жас» (қазіргі «Жас алаш») газетінде жарты жылдай әдеби қызметкер болып істедім де, Орталық Қазақстан облыстары бойынша тілшілік қызметке ауыстым...

Бүгін ойлап отырсам, осынау өткен жолдар мен үшін екі түрлі заманның белесінен өткендей әсер береді.

04.01.72

Осы бір әдетке еріксіз таңғаламын. Көркем дүние жазарда Мұхтар Әуезовтің «Қорғансыздың күні» әңгімесін бір оқып шығу әдетіме айналған. Онсыз қолым жүрмей, ойым тұсалып, кібіртіктей беремін.

М. Әуезовтің осы әңгімесін оқып отырғанда менің құлағыма кейіпкерлерінің даусы естілгендей болады.

22.01.72

Л.Н. Толстойдың құдіретін айтып жеткізу қиын, жан-жүрегіңмен сезінетін әсер ғажап.

Адам тағдыры үшін, жо-жоқ, адамзат тағдыры үшін бұл ақсақалдан артық ойжады болған, өмір бойы ой құрсауында өткен жазушыны елестету қиын. Ол алуан түрлі ойларды, ағымдарды, философиялық толғамдарды өз көкірегінің елегінен әлденеше рет өткерген. Сондағы тапқан тобықтай түйіні – құдіреті күшті Құдайдың бар екендігін мойындау керек. Л.Н. Толстой қаңқа сүйегіне дейін атеист бола тұрып, құдайшылдықты саналы түрде ұсынады. Оның ойынша, адамзат атаулының бойындағы алуан түрлі кемшілікті ауыздықтайтын құдірет, тек қана, адам өресі жетпейтін құдіретті Құдай; бәрін көріп, біліп, болжап тұратын Құдай ғана, оған деген сенім ғана адам баласын толып жатқан опасыздықтан шектейді; адам баласының бойына тән әлсіздік басқаша таным мен моральдың барлығын аттап кете алады.

05.02.72

Көшпелі өмір-салт қалыптастырған, қазақ халқының ең тамаша қасиеттерінің бірі болып табылатын – адамдар арасындағы өзара кісілікті қарым-қатынас қалыптарының шырқы бұзылды. Үлкен мен кішінің, туыс пен туғанның, жат пен жақынның, еркек пен әйелдің, жігіт пен қыздың арасындағы моральдық-этикалық, салт-дәстүрлік қарым-қатынас қалыптарының шекарасы көмескіленді. Сөз жоқ, мұның бәрі де адамдардың

бір-біріне жатбауыр болуының, ар-ұятқа қарамауының, тыйымсыздығының бірден-бір себепшісі болуда. Адамдар арасындағы қарым-қатынас дәстүрлі наным-сенімге мойын ұсынбаған соң, салт-дәстүрді сақтамаған соң, тыйым-тосқауыл көрмеген соң еркіндік дегеннің өзі көргенсіздікке ұласқан жайы бар. Яғни, адамдардың бойында іштей тыйылудан гөрі, салт-дәстүрмен санасудан гөрі заңнан ғана қорқу немесе сырт көзден ғана қаймығу сезімі басым. Мұның бәрі, сайып келгенде, сыртқы өктем күштің рухани билеп-төстеуі (экспансиясы) бел алып, ұлттық дәстүр сабақтастығы әлсіреп, дәстүрлі мәдениеттің өмір-салттан тыс қалуына себепші болып отыр.

Міне, ғасырларға созылған империялық құрсаудың зардаптары осындай. Ендігі жерде ұлттың есеңгіреген, контузияға ұшыраған санасына реанимация қажет, қазақ халқының рухани әлемі мен салт-дәстүріне қайта жаңғырту (реставрация) керек. Өмірдің барлық саласындағы әрекет-тірліктің парқын бажайлап, асыл мен жасықтың, өміршең мен өткіншінің, ұлттық пен ұлтсыздықтың аражігін ажыратып отырудың мәні ерекше.

08.02.72

«Көгілдір жалау» кітабынан оқыған мына бір ой жан дүниемді төңкеріп тастағандай болды: «Дүние жаралған кезде әрбір жаратылыс өзіне сыңар таңдаса керек.

– Мен Бағдат еліне барамын, – депті Ақыл. Сонда Өнер тұрып: «Мен де сенімен бірге барамын», – депті.

– Мен Сирияға барамын, – депті Байлық. «Мен де сенімен бірге барамын», – депті Араздық.

– Ал мен далаға, көшпелілерге аттандым! – депті Денсаулық. Сонда: «Мен де соңыңнан ердім», – деген екен Турашылдық. *(Синие Знамя. Заимствовано с французского М. Гранстреме. С.-Петербург, 1906. – 161-бет).*

30.05.72

Ауылды аңсап аттанамын. Амал не, торығып қайтамын. Ауылдың барымен базар болатын бұрынғы қарапайым, бауырмал, көңілді тіршілігі бұл күндері сұрқай тартқан. Өз басымен өзі болып, жұмысбасты болып жүрген адамдар. Олар осыдан небәрі 10-15 жыл ғана бұрын айтатын ұлағатты әңгімелерін ұмытқан. Ендігі әңгімелері от басы, ошақ қасы, жан сақтау қамы туралы.

Яғни, қара халықтың санасын шектеген бір ауыртпалық бар. Ол қандай ауыртпалық? Халық неге шын пейілімен қуанбайды? Неге төңірегіне немкетті қарап, ұнжырғасы түсе береді?..

06.06.72

Біздегі өнертанудың шектен шыға идеологиялануы – халықтың бүкіл рухани тағдырына кері әсерін тигізіп отыр. Әсіресе өнер атаулы жағымпаздық дертіне шалдыққан. Өнер атаулының айтары мейлінше унификацияланып, бірсарындылықты ту етіп алған. Бұл жолда екі-ақ бояуды – ақ пен қараны пайдалану шеберліктің шарты сияқты.

Ал өнертану үрдісі болса, бірыңғай сектанттық-догмалық теорияға бой ұрған. Ең бір марғасқа деген қазақ оқымыстылары, аузын ашса болды, «Абай образы жағымды, Тәкежан образы жағымсыз» деп бастайды. Сонда өмір қайда, өнер қайда?

Осынау өзін-өзі мәңгүрттендірген рухани құлдықтан қазақ қашан құтылар екен?..

07.06.72

Адамзат тағдыры үшін басын тауға да, тасқа да соққан

Л.Н. Толстой «жамандықпен жағаласпау керек» деген тоқтамға келді. Оның ойынша, адамзат атаулының келешегі адамға лайық бітімде болу үшін «Құдай» қажет. Адам баласының тойымсыз ындынына тосқауыл болатын бір ғана құдірет бар. Ол – өресі, ақылы жетпес Құдайдың құдіретін мойындауы. Яғни, адамның пенделік әлсіздігін Толстой ұсынған «Құдай» ғана шектей алады. Және де Толстойдың «Құдайы» кез келген прогреспен оп-оңай мәмілеге келіп, тіл табысып кетеді.

Болмайды екен, кодекстегі моральды жатқа білетін бауқеспелерден қоғам ешқашан да арылмақ емес.

08.06.72

Мың жерден тығырыққа тіреліп, дал болып, тәтті деген тіршілігің қанжылым татып отырса да күресе бер. Бұл – шым-шытырық тіршіліктің ең бір жұғымды сыбағасы.

09.06.72

Менің өмірге араласуым бейтаныс қаланы аралаған жолаушыға ұқсас. Аяқ аттаған сайын тылсым дүние алдыңнан шығады. Қиыны – бейтаныс құбылыстың алдыңнан шығуы емес. Қиыны – сол бейтаныс, беймағлұм дүниені ешкімнің көмегінсіз, өзіңнің ғана танып-түсінуге кірісуің. Шегінер жол жоқ. Артым – армандай аяулы, алдым – жұмбақ.

О, Тәңірім, қандай заманға тап болған ұрпақ едік?!.

11.06.72

Біреумен біреудің қырбай болуына етіміз үйренген. Оларды келістіру арқылы қоғамды түзетемін деп әуре болудың қажеті жоқ. Ол мүмкін де емес. Мәселе сол адамдарды қырбай етуге итермелейтін қоғамның қалыбы ғой.

12.06.72

Жаманның өлгенінен гөрі жоғалып кеткені жақсы.

12.06.72

Болат қалай балқиды? Егер осыны қызықты, түсінікті тілмен баяндасам, талай кара домалақ інілерімнің арман-әрекет аясы кеңі түсер еді-ау...

13.06.72

Көптен бері көңілде жүрген ой-жоспарымды білдіріп, Әлкей Марғұланға хат жолдадым. Ол – қазақ халқының күй аңыздарын жинасам ба деген талпынысқа орай.

Қазақтың күй аңыздары фольклордың, тарихтың ашылмай жатқан қоймасы сияқты. Кең-байтақ Қазақстанның әр түкпірінде айтылатын күй аңыздарын жинау оңай іс емес.

15.06.72

Белгілі бір пікір-тұжырымға келу үшін, бірдеңені болжау үшін түпкі шындықты білу керек. Ал шындық жеті қат жер астында жатыр. Қазақша айтқанда, шындық – арыстанның аузында, түрікпеннің түбінде.

06.07.72

Ауылға барып қайттым. Балаларымды ауылға апарып тастағанымға екі айдай болған-ды. Тым болмаса тілі қазақша шықсыншы деген ой еді. Аздап қазақша былдырлап қалыпты. Қатты қуандым. Баласының өз ана тілінде сөйлегеніне қуантып қойған заман-ай десейші!

09.07.72

Мәлік Ғабдуллинге хат жаздым. Тағы да күй аңыздары туралы ақыл-кеңес сұрадым. Күй аңыздарын жинау өкіндірмейтін жұмыс сияқты арбайды...

03.08.72

Ұзақ жылдар бойы өктемдік құрған жүйенің (системаның) өзімшіл идеологиясы төлтума (самобытный) мәдениет атаулыны мансұқтап,

халықтың ғасырлар сынынан өткен салт-дәстүрін шеттетіп отыр. Нағыз мәдениет дегеннің өзін белгілі бір ұлттың тарихи болмысы тудыратыны мүлде ескерілмейді. Әсіресе, мәдениеттің бірден-бір алғышарты болып табылатын халықтық тәжірибе, халықтық талғам-түсінік, халықтық өмір-салт өзінің сабақтастығын үзіп алды. Ұлттың рухани әлемі сырттан таңылған теориялық қалыпқа қамалып, қайдағы бір жасанды, желбуаз ұраншылдықты мәдениет деп жұбануда. Нәтижесінде ұлттың өзі іштей реттеп отыратын, өзін-өзі іштей сұрыптап отыратын, соның арқасында ұдайы мәдени-рухани шыңдалу үстінде болатын ғажайып қасиеті солғын тартқан. Ұрпақты ұрпақ алмастырған сайын ұлттың төлтума қасиеті көмескіленіп, өмір-тіршіліктің барлық қырында сыртқа еліктеу бел алған. Сырттан билік жүргізген өктем ұлттың барша қасиет-болмысы мәдениеттің бірден- бір озық үлгісі ретінде қабылдануда. Ең сұмдығы, мұндай үдеріс (процесс) ұлттық қасиет атаулының қадірін кетіру арқылы, ұлттық асылды жасыту арқылы жүзеге асып отыр.

Ақселеу Сейдімбек, жазушы-ғалым, филология ғылымының докторы, профессор